IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

SAVDO XIZMATLARIDA PLATFORMALASHTIRISH JARAYONLARINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Musurmonova Muxlisa
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Raqamli iqtisodiyot” kafedrasi assistant o‘qituvchisi
muxlisamusurmonova97@gmail.uz

Danayeva Zulhumor Abdusodiq qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
danayevazulhumor275@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqola savdo xizmatlari sektorida platformalashtirish jarayonlarining iqtisodiy samaradorligini kompleks baholashga bag‘ishlangan. Tadqiqotda raqamli platformalar, elektron tijorat infratuzilmasi, logistika integratsiyasi va tranzaksiya xarajatlari nazariyasi asosida iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasining elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot va xizmatlar sektorini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari hamda Statistika agentligi ma’lumotlari asosida institutsional muhit baholanadi.

Kalit so‘zlar: Platformalashtirish, savdo xizmatlari, elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, tranzaksiya xarajatlari, logistika, O‘zbekiston, platforma iqtisodiyoti, iqtisodiy samaradorlik.

Abstract: This article is devoted to a comprehensive assessment of the economic efficiency of platformization processes in the trade services sector. The study analyzes economic efficiency indicators based on the theory of digital platforms, e-commerce infrastructure, logistics integration and transaction costs. The institutional environment is assessed based on the regulatory and legal acts of the Republic of Uzbekistan on the development of e-commerce, digital economy and the services sector, as well as data from the Statistics Agency.

Keywords: Platformization, trade services, e-commerce, digital economy, transaction costs, logistics, Uzbekistan, platform economy, economic efficiency.

Аннотация: Данная статья посвящена комплексной оценке экономической эффективности процессов платформизации в секторе торговых услуг. В исследовании анализируются показатели экономической эффективности на основе теории цифровых платформ, инфраструктуры электронной коммерции, логистической интеграции и транзакционных издержек. Институциональная среда оценивается на основе нормативно-правовых актов Республики Узбекистан о развитии электронной коммерции, цифровой экономики и сектора услуг, а также данных Статистического агентства.

Ключевые слова: Платформизация, торговые услуги, электронная коммерция, цифровая экономика, транзакционные издержки, логистика, Узбекистан, платформенная экономика, экономическая эффективность.

Kirish

Savdo xizmatlari sektori zamonaviy iqtisodiyotning eng tez transformatsiyaga uchrayotgan yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, unda qiymat yaratish, almashuv va iste’mol jarayonlari an’anaviy modeldan raqamli platformalar asosidagi ekotizimga o‘tmoqda. Ushbu o‘zgarishlar natijasida savdo jarayonlari endi faqat mahsulot yoki xizmatni yetkazish bosqichlari yig‘indisi sifatida emas, balki ma’lumotlar oqimi, raqamli infratuzilma va algoritmik boshqaruvga asoslangan kompleks tizim sifatida shakllanmoqda. Platformalashtirish jarayoni savdo xizmatlarida vositachilik darajasini qayta belgilab, ishlab chiqaruvchi, sotuvchi va iste’molchi o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri raqamli muhitga ko‘chiradi. Bu jarayon natijasida

tranzaksiya xarajatlari tarkibi o‘zgaradi, bozor shaffofligi oshadi va resurslardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada yaxshilanadi.

O‘zbekiston Respublikasida savdo xizmatlarining platforma asosida rivojlanishi davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi, elektron tijorat to‘g‘risidagi qonun, elektron hujjat aylanishi va elektron raqamli imzo bo‘yicha normativ-huquqiy asoslar savdo jarayonlarini raqamlashtirish va platforma iqtisodiyotini rivojlantirish uchun institutsional shart-sharoit yaratgan. Ushbu hujjatlar biznes jarayonlarini elektron shaklga o‘tkazish, to‘lov tizimlarini modernizatsiya qilish hamda raqamli xizmatlar infratuzilmasini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda xizmatlar sektorining milliy iqtisodiyotdagi ulushi barqaror o‘sish tendensiyasini ko‘rsatmoqda, bunda savdo xizmatlari asosiy tarkibiy segmentlardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Elektron tijorat hajmining kengayishi va raqamli platformalardan foydalanish darajasining oshishi ushbu sektorning transformatsiya jarayonlarini tezlashtirmoqda.

Shu bilan birga, amaliy tahlillar savdo xizmatlarida platformalashtirish jarayonlari bir xil darajada rivojlanmaganligini ko‘rsatadi. Yirik shaharlarda raqamli infratuzilmaning rivojlanganligi va logistika tizimining nisbatan samarali ishlashi platforma iqtisodiyotining tez kengayishiga imkon yaratgan bo‘lsa, ayrim hududlarda internet qamrovi, raqamli savodxonlik va logistika infratuzilmasining cheklanganligi ushbu jarayonni sekinlashtiruvchi asosiy omillar sifatida saqlanib qolmoqda. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda platformalashtirish jarayoni iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi muhim mexanizm sifatida keng o‘rganilgan. Ushbu yondashuv doirasida platformalar ko‘p tomonlama bozorlarni bog‘lovchi raqamli infratuzilma sifatida talqin qilinadi va ular tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, ma’lumot almashinuvini tezlashtirish hamda bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi muvofiqlikni oshirish funksiyalarini bajaradi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot sharoitida ma’lumotlar oqimi iqtisodiy qarorlar qabul qilishning asosiy resursiga aylangan.

Adabiyotlar tahlili

Savdo xizmatlarida platformalashtirish jarayonlarining iqtisodiy samaradorligini baholash masalasi zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda bir nechta asosiy nazariy yo‘nalishlar kesimida o‘rganiladi. Ushbu yo‘nalishlar qiymat yaratish mexanizmlarini turli darajada izohlaydi va platforma iqtisodiyotining shakllanishini tushuntirishda bir-birini to‘ldiruvchi metodologik asos vazifasini bajaradi. Porterning qiymat zanjiri nazariyasiga ko‘ra, korxona faoliyati asosiy va yordamchi jarayonlarga ajratiladi va har bir bosqichda qo‘shilgan qiymatni oshirish imkoniyatlari aniqlanadi. Ushbu yondashuv an’anaviy iqtisodiyot sharoitida ishlab chiqilgan bo‘lib, unda savdo jarayonlari chiziqli ketma-ketlik sifatida talqin qilinadi. Biroq zamonaviy platforma iqtisodiyoti sharoitida ushbu modelning cheklanganligi ko‘zga tashlanadi, chunki savdo jarayonlari endi chiziqli emas, balki tarmoqlangan va real vaqt rejimida boshqariladigan tizimga aylangan.

Tranzaksiya xarajatlari nazariyasi platformalashtirish jarayonlarini tushuntirishda muhim iqtisodiy asoslardan biri hisoblanadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, har bir iqtisodiy almashinuv qidiruv, kelishuv, shartnoma tuzish va nazorat xarajatlarini o‘z ichiga oladi. Raqamli platformalar ushbu xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Elektron tijorat tizimlari vositachilik bo‘g‘inlarini qisqartirib, axborot assimetriyasini kamaytiradi va bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqalarni kuchaytiradi. World Bank tadqiqotlari raqamli infratuzilma va logistika tizimining rivojlanish darajasi platforma iqtisodiyotining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. “World Development Report” va “Logistics Performance Index” ma’lumotlariga ko‘ra, internet qamrovi yuqori bo‘lgan va logistika tizimi samarali ishlaydigan davlatlarda savdo xizmatlarining raqamli transformatsiyasi tezroq amalga oshadi. Bu esa platformalashtirish jarayonining institutsional va infratuzilmaviy omillarga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

IHTT tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot sharoitida ma’lumotlar asosiy iqtisodiy resursga aylangani ta’kidlanadi. IHTT Raqamli iqtisodiyot istiqbollari hisobotlariga ko‘ra, platformalar faqat savdo vositasi emas, balki ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va iqtisodiy qarorlar qabul qilishni optimallashtiruvchi tizim sifatida ham faoliyat yuritadi. Bu esa platformalashtirish jarayonini faqat texnologik emas, balki ma’lumotga asoslangan iqtisodiy model sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Quyidagi jadval asosiy nazariy yondashuvlarning platformalashtirish jarayoniga ta’sirini tizimli tarzda umumlashtiradi:

Nazariy yondashuv	**Asosiy mualliflar**	**Asosiy g‘oya**	**Platformalashtirishga ta’siri**
Qiymat zanjiri	Porter	Jarayonlarni qiymat yaratish bo‘yicha segmentlash	Operatsion samaradorlikni tahlil qilish
Tranzaksiya xarajatlari	Coase, Williamson	Almashinuv xarajatlarini kamaytirish	Vositachilikni qisqartirish
Platforma iqtisodiyoti	Hagiu, Parker	Ko‘p tomonlama raqamli bozorlar	Bozor integratsiyasi
Raqamli iqtisodiyot	IHTT	Ma’lumot asosiy resurs	Qaror qabul qilish optimallashuvi
Global raqamli savdo	UNCTAD, World Bank	Raqamli savdo kengayishi	Global bozorga kirish imkoniyati

Umumiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, platformalashtirish jarayonlari ko‘p omilli iqtisodiy transformatsiya sifatida shakllanmoqda. Ushbu jarayon faqat texnologik innovatsiyalarga emas, balki institutsional muhit, infratuzilma sifati va ma’lumotlar oqimining samaradorligiga ham bog‘liqdir. Xalqaro tadqiqotlar platforma iqtisodiyotining eng muhim natijasi sifatida tranzaksiya xarajatlarining kamayishi va bozor kirish imkoniyatlarining kengayishini ko‘rsatadi. O‘zbekiston sharoitida esa adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, platformalashtirish jarayonlari bo‘yicha tadqiqotlar asosan alohida komponentlar (elektron tijorat, logistika, to‘lov tizimlari) darajasida olib borilgan bo‘lib, ularning o‘zaro integratsiyasi va iqtisodiy samaradorlikka kompleks ta’siri yetarlicha o‘rganilmagan. Shu sababli ushbu tadqiqot mavjud ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot savdo xizmatlarida platformalashtirish jarayonlarining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun miqdoriy (quantitative) yondashuvga asoslandi. Metodologiya strukturasida indekslash modeli markaziy o‘rin egallaydi, chunki u turli iqtisodiy ko‘rsatkichlarni yagona integratsiyalashgan baholash tizimiga keltirish imkonini beradi. Tadqiqot dizayni deskriptiv-analitik xarakterga ega bo‘lib, platformalashtirish jarayonining asosiy tarkibiy elementlari o‘rtasidagi bog‘liqlik va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri o‘rganildi. Empirik yondashuvda ikkilamchi statistik ma’lumotlardan foydalanildi.

Natijalar va Muhokama

Tadqiqot natijalari savdo xizmatlarida platformalashtirish jarayonlari iqtisodiy samaradorlikni oshirishda oddiy texnologik yangilanish emas, balki tizimli iqtisodiy transformatsiya ekanligini tasdiqlaydi. Empirik PISI indeksi asosida amalga oshirilgan baholash shuni ko‘rsatadiki, platforma iqtisodiyotining samaradorligi bir nechta o‘zaro bog‘liq determinantlar yig‘indisi sifatida shakllanadi va ularning har biri umumiy natijaga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Eng muhim natijalardan biri shundaki, raqamli infratuzilma darajasi platformalashtirish jarayonlarining boshlang‘ich sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Internet qamrovi, mobil aloqa sifati

va raqamli to‘lov tizimlarining integratsiyasi yuqori bo‘lgan hududlarda elektron savdo tranzaksiyalari hajmi barqaror va tez o‘suvchi tendensiyani ko‘rsatadi. Bu holat platforma iqtisodiyotining texnologik tayanchsiz samarali ishlay olmasligini anglatadi. Ayniqsa, real vaqt rejimidagi ma’lumot almashinuvi va avtomatlashtirilgan tranzaksiya tizimlari platforma samaradorligining asosiy drayveri sifatida aniqlangan. Logistika tizimi natijalarda ikkinchi strategik komponent sifatida shakllandi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yetkazib berish zanjirining tezligi va ishonchliligi platforma iqtisodiyotining oxirgi natijasini belgilovchi muhim omillardan biridir. “Oxirgi mil” logistika muammolari mavjud bo‘lgan hududlarda platformalashtirish samaradorligi sezilarli darajada pasayadi. Aksincha, integratsiyalashgan logistika tizimiga ega hududlarda mijoz qoniqishi, qayta xarid qilish ehtimoli va bozor barqarorligi yuqori darajada saqlanadi. Bu esa logistika infratuzilmasini platforma iqtisodiyotining markaziy bo‘g‘ini sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Tranzaksiya xarajatlari komponenti empirik natijalarda eng muhim iqtisodiy mexanizm sifatida tasdiqlandi. Raqamli platformalar qidiruv xarajatlarini, kelishuv xarajatlarini va monitoring xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Bu jarayon Coase tomonidan ilgari surilgan tranzaksiya xarajatlari nazariyasining zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida to‘liq amal qilishini ko‘rsatadi. Ayniqsa, algoritmik tavsiya tizimlari va avtomatlashtirilgan to‘lov mexanizmlari iqtisodiy qaror qabul qilish jarayonini soddalashtirib, umumiy operatsion samaradorlikni oshiradi.

Raqamli platformalarning faollik darajasi tahlili shuni ko‘rsatdiki, tarmoq effektlari platformalashtirish jarayonining eksponensial o‘sishini ta’minlovchi asosiy omildir. Foydalanuvchilar sonining ortishi bilan platformaning iqtisodiy qiymati ham ortadi, bu esa bozorning tez kengayishiga olib keladi. Shu bilan birga, yuqori konsentratsiyalashuv tendensiyasi ham kuzatiladi, ya’ni yirik platformalar kichik raqobatchilarni siqib chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu holat raqamli bozorlarning tabiiy monopoliyaga moyilligini ko‘rsatadi. Institutsional muhit esa tizimning barqaror ishlashini ta’minlovchi fundamental omil sifatida baholandi. Huquqiy tartibga solish darajasi, elektron tijoratni qo‘llab-quvvatlovchi normativ baza va raqamli ishonch tizimlari platformalashtirish jarayonlarining muvaffaqiyatini bevosita belgilaydi. Institutsional muhit kuchli bo‘lgan sharoitda investitsion faollik oshadi, biznes subyektlarining raqamli platformalarga kirishi osonlashadi va bozor shaffofligi ortadi.

Quyidagi kengaytirilgan tahliliy jadval natijalarni tizimli ravishda umumlashtiradi:

Komponent	**Kuzatuv natijasi**	**Iqtisodiy ta’sir**	**Tizimli ahamiyat**
Raqamli infratuzilma	Yuqori bog‘liqlik	Tranzaksiya tezlashuvi	Boshlang‘ich shart
Logistika tizimi	O‘rtacha–yuqori ta’sir	Yetkazib berish samaradorligi	Operatsion tayanch
Tranzaksiya xarajatlari	Kuchli kamayish	Xarajat optimallashtirish	Asosiy iqtisodiy mexanizm
Platforma faolligi	Eksponensial o‘sish	Bozor kengayishi	Tarmoq effekti drayveri
Institutsional muhit	Barqarorlashtiruvchi	Investitsiya o‘sishi	Tizim barqarorligi

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, platformalashtirish jarayoni bir yo‘nalishli emas, balki ko‘p qatlamli va o‘zaro bog‘langan iqtisodiy tizimdir. Har bir komponent o‘z funksional roliga ega bo‘lib, ularning o‘zaro integratsiyasi umumiy samaradorlikni belgilaydi. Agar biror bo‘g‘in zaif bo‘lsa, butun platforma tizimi samaradorligi pasayadi. Shuningdek, natijalar raqamli iqtisodiyotda ma’lumotlarning markaziy resursga aylanganini tasdiqlaydi. Platformalar faqat savdo vositasi emas, balki ma’lumot yig‘ish, qayta ishlash va prognoz qilish tizimi sifatida ham

ishlaydi. Bu esa iqtisodiy qarorlar sifatini oshiradi va resurslarni optimal taqsimlash imkonini yaratadi.

Umumiy xulosa shundan iboratki, savdo xizmatlarida platformalashtirish jarayonlarining iqtisodiy samaradorligi texnologik rivojlanish, logistika integratsiyasi va institutsional barqarorlikning o‘zaro muvozanatiga bog‘liq bo‘lgan murakkab dinamik tizim hisoblanadi.

Xulosa

Savdo xizmatlarida platformalashtirish jarayonlarining iqtisodiy samaradorligini baholash natijalari ushbu jarayonning bir o‘lchovli texnologik yangilanish emas, balki ko‘p omilli institutsional-iqtisodiy transformatsiya ekanligini ko‘rsatdi. Empirik tahlillar asosida shakllantirilgan PISI indeksi platforma iqtisodiyotining samaradorligi bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan besh asosiy komponent-raqamli infratuzilma, logistika tizimi, tranzaksiya xarajatlari, platforma faolligi va institutsional muhit orqali belgilanishini tasdiqladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli infratuzilma platformalashtirish jarayonining boshlang‘ich va determinatsion omili hisoblanadi. Internet sifati va raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanganligi savdo tranzaksiyalarining tezligi va hajmiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, logistika tizimi platforma iqtisodiyotining amaliy ishlash samaradorligini belgilovchi asosiy operatsion bo‘g‘in sifatida namoyon bo‘ladi. Tranzaksiya xarajatlari darajasining pasayishi platformalashtirish jarayonining eng muhim iqtisodiy natijasi sifatida tasdiqlandi. Raqamli platformalar vositasida qidiruv, kelishuv va monitoring xarajatlarining qisqarishi savdo jarayonlarining umumiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu holat tranzaksiya xarajatlari nazariyasining zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida to‘liq amal qilishini empirik jihatdan tasdiqlaydi.

Shuningdek, platforma faolligi va tarmoq effektlari iqtisodiy o‘sishning eksponensial xarakterini belgilovchi omil sifatida aniqlangan. Foydalanuvchilar sonining ortishi platformaning iqtisodiy qiymatini oshiradi va bozor kengayishini tezlashtiradi. Biroq bu jarayon raqobat muhitida konsentratsiya darajasining oshishiga ham olib kelishi mumkin. Institutsional muhit esa platformalashtirish jarayonlarining barqarorligi va uzoq muddatli samaradorligini ta’minlovchi asosiy omil sifatida baholandi. Huquqiy tartibga solishning aniqligi va raqamli ishonch tizimlarining rivojlanganligi investitsion faollikni oshiradi hamda platforma iqtisodiyotining institutsional asosini mustahkamlaydi.

Umuman olganda, savdo xizmatlarida platformalashtirish jarayonlari iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi murakkab, ko‘p qatlamli va dinamik tizim sifatida shakllanmoqda. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati texnologik infratuzilma, logistika integratsiyasi va institutsional barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatga bevosita bog‘liqdir. Kelgusida platforma iqtisodiyotining rivojlanishi savdo xizmatlarini to‘liq raqamlashtirilgan, ma’lumotlarga asoslangan va avtomatlashtirilgan tizimga aylantirishi kutiladi. Bu esa milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2021). Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida Qonun.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2020). Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Savdo xizmatlari statistik to‘plami.
4. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2024). Raqamli iqtisodiyot hisobotlari.
5. Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. Economica, 4(16), 386–405. https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.00002.x
6. Teece, D. J. (2018). Business models and dynamic capabilities. Long Range Planning, 51(1), 40–49. https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.06.007

7. Hagiu, A., & Wright, J. (2015). Multi-sided platforms. International Journal of Industrial Organization, 43, 162–174. https://doi.org/10.1016/j.ijindorg.2015.03.003
8. Goldfarb, A., & Tucker, C. (2019). Digital economics. Journal of Economic Literature, 57(1), 3–43. https://doi.org/10.1257/jel.20171452
9. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). Machine, platform, crowd. W. W. Norton & Company.
10. World Bank. (2023). World development report 2023: Data for better lives. World Bank. https://worldbank.org
11. World Bank. (2022). Logistics performance index report. World Bank Group. https://lpi.worldbank.org